

1.2 Олег БУЧМА. ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВА СКЛАДОВА РЕЛІГІЙНОГО ФЕНОМЕНУ

1. Релігійний феномен як комплексне ціле, що складається із множини елементів, об'єднаних різними взаємозв'язками і відокремлених від того, що їх оточує певними межами, формується і діє в чітко визначеному історично, часово-просторовому континуумі. В залежності від цього у ньому по-своєму відображаються особисто індивідуальний і суспільний життєві досвіди, зберігається система емоційно-образних уявлень і переживань, норм людського буття.

Але попри це, релігія в різних просторово-часових координатах виконує одну і ту ж культурно-історичну роль. Вона є засобом соціальної регламентації і регуляції в суспільстві, засобом збереження і упорядкування традицій і звичаїв, є тією рушійною силою, що підштовхує соціальний розвиток, визначає траєкторію еволюційного розвитку людської спільноти. А якщо рушійна сила прогресу знаходиться у сфері надприродного (для чого, можливо, є достатньо лише однієї релігійної віри), то в такому разі, на нашу думку, справедливою буде відома “теорема Томаса”: “Якщо Люди визначають ситуації як реальні, то і наслідки їх є реальні»².

Відтак, якщо індивіду властива функція “визначати”, то його діяльність можна характеризувати як усвідомлену. Проте якщо індивід визначає надприродне як реальне, то про нього можна говорити як про носія релігійної свідомості з стрижневою її компонентою – емоційно-почуттєвою, яка має прямий і безпосередній вихід і вплив на всі інші складові релігійного комплексу (діяльність, середовище, відносини тощо).

2. Детермінантами емоційно-почуттєвої складової релігійного феномену є “релігійні потреби” і “релігійні інтереси”. Релігійна віра і практика релігійного життя, як зазначав М.Вебер, створюють психологічні стимули, які задають певний напрямок усій життєвій поведінці і змушують людину чітко дотримуватись його. Ці стимули зумовлені релігійними уявленнями і пов'язані з практичними релігійними інтересами³.

Релігійні потреби належать до духовних потреб й одночасно мають свою специфіку, яка відокремлює їх від інших духовних потреб. Релігійні потреби - це передусім потреби в спілкуванні з надприродними силами викликані невідповідністю між зовнішніми і внутрішніми умовами буття релігійного суб'єкта з метою наповнення життя новим сенсом. Релігійні потреби базуються на вірі, впевненості, переконанні в існуванні особливих зворотніх взаємодій між віруючим і надприродними силами, що відбуваються в результаті відповідних культових дій. Тому можна твердити, що релігійні потреби людини – це, передусім, її потреби у відправленні культових дій, в коєнні релігійної поведінки. Саме це й відрізняє релігійні потреби від усіх інших духовних

² Див.: Штомпка П. Социология социальных изменений. - М., 1996. - С. 89.

³ Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. - К.: “Основи”, 1994. - С. 117.

потреб людини і водночас визначає специфіку її емоційно-почуттєвої сфери, зокрема у такому взамовідношувальному тандемі як “Людина - Бог”.

Але релігійні потреби не можна повністю звести лише до культових потреб. Хоча останні і є тим специфічним осердям релігії, без якого не можна мову вести про існування релігійних потреб. Проте релігія задовольняє багато потреб людини, які безпосередньо до релігійних віднести не можна, зокрема світоглядні, моральні, естетичні, пізнавальні, потреби у спілкуванні і втісі та багато інших.

Однак, віруюча людина задовольняє свої потреби в першу чергу через реалізацію своїх релігійних потреб. Якщо релігійні потреби залишились не задоволеними, то це можна сказати й про всі інші потреби, бо перші стосовно останніх є первинними і визначають їх зміст і суть.

Релігійні потреби - це цілком реальні потреби віруючої особи, на основі яких формуються всі її інтереси й життєві устремління, що визначають її сенс життя. Щоб реалізуватися, релігійні потреби мають бути осмислені особою. Усвідомлюючись, вони проявляються у вигляді релігійного інтересу, який пов'язує внутрішній та зовнішній світ особи.

Внутрішній зміст через певний психічний механізм відбивається в зовнішньому світі здатностями до релігійної діяльності, насамперед культової, в якій реалізуються індивідуальні релігійні потреби.

Релігійний інтерес являє собою той об'єктивний чинник чи причину функціонування релігійних взаємодій, що визначає місце й роль особи в системі релігійних відносин, характеризує людину не як суто біологічний організм, а як єдину і неповторну особистість, рушія суспільно-історичної діяльності, і постає як суб'єктивне відображення релігійних відносин, які самі існують об'єктивно і в свою чергу детермінують релігійний характер, визначають рівень релігійності, особливості структури її діяльності і способу життя, основні цінності і мотиваційні орієнтації, формують світогляд.

3. Релігійні відносини обумовлюють основний зміст релігійної поведінки особи, яка ґрунтується на певних моральних переконаннях і завжди орієнтована на відповідні цінності, а відтак є соціально спрямованою. Ця спрямованість виявляється у вигляді певної тенденції вчинків, а в свідомості постає як постійне емоційно-почуттєве тяжіння до того чи іншого мотиву поведінки, до певної ціннісної “константи” - у даному разі норми, що закріплена у релігійній свідомості.

Релігійна свідомість проходить складний шлях свого формування... Серед сучасного індіанського племені Мокусі поширена віра в те, що деякі його члени володіють особливим даром попереджувати біду і захищати від злих дій. Такого обранця називають “пеаї”. Саме за допомогою співу пеаї лікують хворих і закликають хворобу. Відомий шведський дослідник культури південно-американських індіанців Ян Ліндبلاد визначає загальним для первісної релігійності і всіх сучасних релігій - те значення, що надається ритуалам. Він пише: “Для певного успіху пеаї повинен виконати ряд чітко визначених дій, без чого не буде контакта з вищими силами. Кадильніці, що

коливаються, в католицькому ритуалі, кивки благочестивого іудея, буддистські церемонії, найскладніші ритуали індуїстів - все це є виявом одного “первісного” відчуття. Ніщо в установленому розпорядку не повинно порушитися, інакше ти ризикуєш бути непочутим”⁴. В своїх ритуальних діях пеаї користуються словосполученнями і окремими словами невідомими в звичному індіанському лексиконі, чим нібито забезпечується зв'язок з вищими силами. Тут можна провести паралель з глосолаліями. Глосолалія чи розмова індивіда з Богом “незнайомою” мовою підтверджує сходження на нього Святого Духа. Протестантський проповідник Ульф Екман твердить, що дар інших мов виконує кілька функцій в житті віруючого. Зокрема, для зміцнення духу (внутрішня людина отримує силу, очищення й стає чутливою до голосу Бога). Крім того, це спосіб прославлення й спілкування з Богом. За допомогою цієї мови внутрішня людина виявляє свою любов і вдячність Богу⁵. В свою чергу, людина отримує Божу благодать, представлену духовними надприродними дарами: віри, мудрості, зцілення, пророцтва тощо.

Спостерігаючи властиві теперішнім релігіям загадкові ритуали, невідомо виникає питання про їх походження: що спонукало первісних людей вірити в духів і що змушує сучасну людину вірити в дещо подібне. Відповідь на це питання залишається відкритою. Протилежні точки зору щодо цього викликані проблемою пошуку джерела індивідуальної свідомості. Що є її джерелом: тіло (мозок) чи душа? Можливо відповідь на це питання лежить десь посередні цієї дилеми: “Почуття, як і думки людини виникають в діяльності мозку, але любить і ненавидить, пізнає і змінює світ не мозок, а людина”⁶.

Завдяки мозку людина здатна спостерігати, досягти довкілля, проникати в мікро- і макросвіт, зрозуміти найскладніші причинно-наслідкові зв'язки, виокремити й самоусвідомити саму себе. Та недосяжними для людського розуму залишається нескінченність часу і простору: де виникало питання визначення просторово-часових параметрів там закінчувалась наука і “починалась” релігія.

4. Проблема душі й донині перебуває за межами науки, і чим далі вона віддається від “раціо”, тим скоріше вона наближається до “іраціо”.

Сутнісним атрибутом будь-якої релігії є не тільки переконаність індивіда в тому, що він володіє чимось незрівняно більш важливим в порівнянні з будь-якими матеріальними чинниками, - тим, що ми звикли називати душею, а й віра в ту чи іншу форму індивідуального життя після смерті, ідея безсмертя і потойбіччя. Даний факт наука не в змозі верифікувати чи фальсифікувати. Але й релігія також не може довести чи спростувати догмат про існування душі після тілесної смерті. Тому відповідь на це питання залишається справою віри кожного індивіда. Саме феномен віри розміщується в основі конструкції емоційно-почуттєвої компоненти релігії.

⁴ Линдبلاد Я. Человек - ты, я и первоизданный. - М.: Прогресс, 1991. - С. 236.

⁵ Экман Ульф. Жить побеждая. - М.: Протестант, 1993. - С. 28.

⁶ Рубинштейн С.П. Бытие и сознание. - М., 1957. - С. 7.

5. Відмінності в життєвому досвіді людей, як членів диференційованого суспільства, приводять тією чи іншою мірою до взаємних непорозумінь у міжособистісних чи колективних стосунках, створюють потребу в існуванні того загального і безперервного, що б панувало над усіма цими відмінностями і завжди було для всіх точкою опори в житті.

Безпорадність людини перед незрозумілими силами суспільного буття, її неспроможність оволодіти ними в пізнанні і практиці загострює потребу причинно уявити собі рух цих сил, знайти універсальну причину причин, що мало б принести душевне заспокоєння і обнадійливість.

Одним із найважливіших аспектів емоційно-почуттєвої складової релігії є почуття залежності, що проймає й забарвлює відносини віруючої людини і надприродного.

Релігія передусім - це діалог, що відкривається в особистісному спілкуванні людини з Богом. Хоча це спілкування й може відбуватися різними засобами (вербальні комунікації - молитва чи індивідуальна рефлексія - медитація), все таки воно передбачає одне єдине - зв'язок з трансцендентним. Власне саме слово "релігія" й означає зв'язок. Християнський богослов Лактанцій, кажучи про етимологію слова "релігія", акцентував увагу на тому, що в основі походження цього слова знаходиться латинське слово "ре-ліга-ре" - "зв'язувати", а "релігіо" означає "відношення", "зв'язок". Більшість дослідників й нині поділяють думку Лактанція щодо етимології та семантики слова "релігія", стверджуючи, що воно означає особливе відношення «людина-Бог», особливий зв'язок індивіда, особи з світом надприродного.

6. Чому людина звертається до Бога, шукає зв'язки з надприродним? Що спонукає її до цього? З одного боку, вона хоче віднайти в своїх намаганнях узгодження з надприродними силами, яким підвладне її життя. Саме це й становить найвищу мету віруючої особи, бо саме такий зв'язок, гарантований беззаперечним єднанням з Богом і безумовною вірою у його всемогутність, є запорукою її щастя, внутрішнього душевного спокою і рівноваги. У цьому виявляється особистісний емоційно-почуттєвий аспект релігійного феномену. Але, з іншого боку, функціональність релігії виходить далеко за межі індивідуальної свідомості, коли виявляється як стверджуючий дієвий чинник для людської спільноти.

Також однією з причин входження людини у сферу емоційно-почуттєвої тканини надприродного може бути криза соціального зв'язку; для індивіда, який недостатньо інтегрований в суспільстві й знаходиться в соціальній ізоляції (відсутність відчуття підтримки з боку суспільства) в соціальному плані особисте життя втрачає сенс; тоді індивід намагається віднайти його (сенс) в середовищі божественної присутності, трансцендентному.

На думку деяких соціологів людина й суспільство мають виміри трансценденції, яка є не просто переходом від одних систем відліку до інших, а тривалою приналежністю до чогось. Трансценденції стосуються людини й світу. Результатом здійснення трансценденції є перетворення індивідуальної (особистісної) і суспільної структур. Релігія будучи пов'язаною з основами

людського існування виконує роль трансіндивідуального чи трансуспільного об'єкта дії. Процес релігійної трансценденції відповідно може супроводжуватись специфічними енергетичними процесами, наслідком яких є переструктуризація особистісних компонентів, відбувається своєрідне переродження особистості; особа відчуває “народження заново”, яке розцінюється нею як “народження згори”. (Безсилі люди набувають нових сил, невдахи досягають успіху, хворі виліковуються тощо).

Релігійне середовище дозволяє особі звільнитися від власних кризових станів, викликаних конфліктними ситуаціями, наповнити життя смислами, підвищити інтенсивність переживань, звільнитися від почуття пригніченості.

7. Спільнотна емоційно-почуттєва атмосфера формується на основі загальних інтересів певної релігійної групи, поза якою її функціональний зміст набуває інших характеристик. Це виходить з того, що між членами релігійної спільноти є певна психологічна єдність, спільність ціннісних орієнтацій та установок, що дає можливість екстраполяції релігійних почуттів, представлених, скажемо, у вигляді колективних оцінок (схвалення, осуд) до загальноуспільних відносин. Відбувається своєрідний вплив на спосіб життя, вчинки віруючих тощо.

Панування загального релігійного погляду детермінує закріплення традиційної поведінки. Це іноді виключає привнесення новизни, модернізації в системі релігійних відносин. Нові ідеї і пропозиції можуть розглядатися як негативні щодо усталеної цілісної структури цих відносин. За таких умов порушення релігійних традицій, як виклик спільноті, це є замах на авторитет. Тому сформовані на цій основі емоційно-насичені релігійні погляди, життєві позиції, установки, ціннісні орієнтації віруючої особи можна визначити, значною мірою, як результат впливу релігійної спільноти.

Почуття єдності з іншими членами спільноти є реальним, соціально-психологічним фактором спілкування в релігійному середовищі. Небажання бути засудженим, знехтуваним, ізольованим від релігійної спільноти слугує своєрідним запобіжником від порушення регламентованих, певним чином, норм поведінки і життя віруючих.

Релігійним громадам притаманна наявність певних загально визнаних її членами норм, які обов'язково повинні бути прийняті новонаверненими. Вся емоційно-психологічна атмосфера в громаді спрямована на пристосування, узгодження вчинків, а то й думок її члена із загальними нормами. Тому відношення до віруючого з боку інших членів релігійної спільноти істотно залежить від того, наскільки відповідає поведінка цього індивіда прийнятим загальним зразкам. Атмосфера духовної близькості, дружби, тепла у взаєминах між віруючими створює підвищену комунікативність, але може й викликати негативне відношення до інших поглядів і думок.

Впливи релігійного середовища відбиваються на емоціях, почуттях особи й реалізуються в її поведінці. Таким чином, відбувається формування системи ціннісних орієнтацій, яка в свою чергу реалізується в релігійних установках

віруючої особи. Саме релігійні установки зорієнтовують здійснення релігійних поглядів віруючих у вчинки.

8. Релігійна установка забезпечує внутрішню визначеність, послідовності й стійкості відношень віруючого індивіда до соціального середовища, тобто виконує регулятивну функцію, яка забезпечує вибірковість відношення віруючого до навколишнього. У індивіда, який орієнтується на релігійну спільноту, установки по відношенню до неї, до її змісту і мети діяльності набувають особливої значимості, цінності. Утворюється відносно стійка система фіксованих релігійних установок віруючого чи система його ціннісних орієнтацій.

Установка взагалі й релігійна зокрема як психологічна орієнтація особи є результатом впливу певної сукупності чинників. Головним з них, на думку Д.Узнадзе, є наявність «потреби у суб'єкта поведінки, а потім і ситуації, в якій ця потреба могла б бути задовільнена. Це - основні умови виникнення будь-якої поведінки і передусім установки в ній»⁷.

Так релігійна установка, будучи необхідним елементом індивідуальної релігійної свідомості, часто-густо не сприймається особою, поки не виникне ситуація, в якій вона обов'язково повинна виявитися. В релігійній установці особи фіксуються її релігійні переконання, які формують впевненість в істиності певних ідей і устремлінь. Так в переконаннях віруючих існують позитивні установки по відношенню до служителів культу й релігійних проповідників.

У більшості віруючих релігійні лідери користуються неабияким авторитетом. З особливою увагою сприймаються їх слова й настанови. Така установка складається по відношенню й до одновірців.

Але в умовах релігійного середовища у віруючих може формуватися й негативна установка, скажемо, до інших думок, поглядів, що суперечать усталеним стереотипами; іновірців чи невіруючих. Це, в свою чергу, може призвести до деструктивних впливів на особистісну структуру, навіть і самого віруючого. З часом ці зміни виявляються як втрата індивідуальності, перетворення особи на одного з членів групи. Спостерігаються зміни у поведінці, втрата почуття гумору, здатності до самостійного осмислення ситуації; втрата свого «Я», своєї особистості; людина може відмовитися від життя через примху релігійного лідера.

9. Водночас, в процесі релігійної діяльності людина може відчужувати нашарування суспільних відносин і входити у сферу «чистих» релігійних відносин, суб'єктами яких постають Бог і особистість віруючого; вона (людина-вірянин) виокремлює себе із зовнішнього світу, протиставить себе йому і створює свій внутрішній світ - релігійне мікросередовище («Я» - Бог) - внутрішню детермінанту релігійної активності особи, вищу духовну реальність, трансцендентне буття, яке виходить за межі раціонального. Людина набуває якісно нового відчуття, яке характеризується приналежністю до нового виміру.

⁷ Узнадзе Д.Н. Психологические исследования. - М., 1966. - С. 164.

Всі ті речі, які раніше заповнювали життя людини, вже не належать їй. Вони поринули в небуття. Інша сила керує особою, спрямовує і веде її. Особисте життя докорінно змінюється, можна сказати - повертається в протилежному напрямку. Колишня людина нібито “помирає” і “народжується” нова людина - у Бозі. Людину перестає цікавити минуле життя. Тепер вона шукає нового життя. В ній живе ніби нова істота, душа якої відчуває єдність з Богом. Тому й передусім ця людина думає вже не про мирські справи, а про діла Божі. Саме останні стають стрижневим моментом входження людини в суспільство; вже вони виступають детермінантою суспільної поведінки і вчинків віруючої особи.

За таких умов релігійне середовище може слугувати внутрішнім, духовним орієнтиром особі, що втратила чи не мала властивості пристосовуватися до конкретного оточення. Вона (особа) знаходить внутрішній резерв й долає, переборює наслідки цієї непристосованості: алкоголізм, наркоманію, психічні розлади, розлучення, невдалі кар'єри тощо.

10. З прилученням людини до емоційно-почуттєвої тканини надприродного сутнісно пов'язана ідея безсмертя. Іспанський мислитель, письменник Х.Л.Борхес відзначав: “Крім людини, усі живі істоти безсмертні, бо не знають про смерть”⁸. Дійсно, людині важко погодитися з думкою про конечність свого буття. Звідси - ідея безсмертя як найбільше можливої для людського буття смислової повноти.

Бажання безсмертя може виникнути як результат зіткнення в особі загостреного почуття (актуального) незворотності часу і потенційної можливості часової зворотності. Розпливчатість уявлень про час відбивається у самосвідомості, коли бажання нового досвіду перетинається із страхом перед життям. Людина може відчувати момент “зупинки часу”, повертаючись ніби до дитячого стану, коли час ще не переживався індивідом як реальний, не сприймався усвідомлено. Неминуча тема смерті полишає індивідуальну свідомість.

Цікавий випадок описав відомий педагог В.Сухомлинський: “Ніколи не забуду тихого вересневого ранку, коли до початку уроків до мене в садок прийшов Костя (вихованці мої тоді навчались у восьмому класі). В глибоких, тривожних очах хлопця я відчув якесь горе. “Що сталося, Костя?” - запитав я. Він сів на лавку, зітхнув і запитав: “Як же це так? Через сто років не буде нікого - ні вас, ні мене, ні товаришів ... всі померемо. Як же це так? Чому? ...” Потім, після тривалих розмов наших про життя і працю, про радість творчості і слід який залишає людина на землі, Костя сказав мені: “Мабуть, щасливі ті, котрі вірять в Бога. Вони вірять в безсмертя. А нам без кінця кажуть: людина складається з таких-то хімічних речовин, нема ніякого безсмертя, людина смертна так само, як і кінь ... Хіба можна так казати!”⁹.

Людина, що не може змиритися з ідеєю конечності свого буття, в релігії долає почуття незворотності смерті. Ідея смерті перестає бути для неї

⁸ Борхес Х.Л. Бессмертный // Борхес Х.Л. Коллекция: Рассказы; Эссе; Стихотворения. - СПб., 1992. - С. 219.

⁹ Сухомлинский В.А. Рождение гражданина. - М., 1971. - С. 69.

актуальною, з'являється надія на особисте безсмертя. Долається конфлікт реального й ідеального «Я». Розривається зв'язок «Я» з трамвуючим його середовищем, створюється своєрідна дистанція, що переростає у відчуження, коли об'єкт уже сприймається як іманентно чужий, зайвий, емоційно незначимий - що може навіть призвести до самовідчуження, коли втрачається відчуття реальності власного тіла, яке сприймається просто як зовнішній об'єкт; або й оточуючий світ сприймається особою по-новому, коли людина все бачить і розуміє, але відчуває не так, як раніше: з'являються нові почуття і переживання.

11. Людина, яка всім єством увійшла до релігійного середовища, злилася з ним, проганяє страх із свого життя. Вона ліквідує розрив між переживаннями і осмисленням реальності, вільно витворюючи нові смисли, мислечуттєві конструкції (уявлення, ідеї, цінності, орієнтації) де відображаються властивості ірраціонального ефекту.

Такий процес супроводжується надмірною концентрацією, звуженням індивідуальної свідомості, її спрямованістю на ключовий об'єкт свого шанування. Все інше, що могло бути варте уваги, відкидається, стає непотрібним. Людина ж відчуває розширення свідомості: надмірна концентрація, зосередженість особи на своєму об'єкті викликає ефект присутності останнього "тут і скрізь". Весь світ стає втягнутим у всюдиприсутнє Божественне. Віруючий індивід відчуває себе частинкою надприродного, або ж навпаки - Бог стає частинкою світу особистості.

Особа, яка належить до релігійного середовища, долає відчуття своєї залежності від природних сил, суспільних інституцій, соціальних негараздів, фатуму. Її входження до релігійного середовища є своєрідною рефлексією на розірваність людського буття з виокремленням таких його іноді суперечливих компонентів, як індивідуальне, суб'єктивно-близьке та об'єктивно - чуже, що детермінують загрозу смерті, відчуття кінечності свого існування і намагання зберегти позитивний сенс буття, розірвати здавалося б нерозривне протиріччя життя і смерті, стерти між ними грань. Особистісне життя наповнюється новими смислами, набирає нових якостей.

В поєднанні безконечного з кінечним людина знаходить свій варіант розкриття таємниці. З цього моменту проблема смерті для неї знімається. Середовище особи перестає бути обмеженим соціально-географічними рамками. З'являється нова його складова - потойбічне, яке стає реальним полем діяльності індивіда.

Слушним є висновок професора Б.О.Лобовика, що "релігія немов би починає з відображення суцього, причому саме ущербного, невільного стану людського буття. Але не сама ця ущербність, не сам хід практичної діяльності веде до надприродного - рефлексія людини над станом і сенсом свого буття є одночасно пошуком надсуцього ... релігія є таким практично-духовним входженням людини у світ, яке визначається станами її несвободи і полягає у

вірі в надприродне виповнення цих станів культовим чином”¹⁰. Розвиваючи цю думку, можна сказати, що за певних обставин будь-який вид людської діяльності, здавалося б навіть такий, що до релігії має не зовсім близьке відношення, набуває релігійного значення, форм релігійної діяльності.

12. Через зв'язок з надприродним і специфічну релігійну насолоду в процесі релігійної діяльності відбувається і пізнання, й передача досвіду та інформації, і аналіз станів буття. Людина в процесі своєї життєдіяльності не лише розкриває свої сутнісні сили, але й будує, збагачує, розвиває їх. Зміст сенсобуттєвих реальностей утворюють зокрема такі філософські категорії, як віра, надія, любов, мрія, сенс життя і смерті тощо. Ці реальності поєднуються, перетинаються, групуються, утворюючи вузлові пари. Така вузлова пара філософських категорій як “світ наявного буття” і “світ буття за межами наявної дійсності” на різних етапах історичного розвитку людства набирає різної конкретизації: “світ видимий і невидимий”; “смерть і безсмертя”; “світ добра і зла”; “світ земний і небесний”; “світ людський і Божий” та ін.¹¹

В таких категоріальних конструкціях, незалежно від їх витлумачення, завжди відчутний безпосередній чи то опосередкований зв'язок з релігійною емоційно-почуттєвою сферою; вони ніби проходять, переломлюються через призму релігійного відношення набуваючи нового смислового значення. Тому широко розповсюджений, часто справедливо вживаний розподіл релігійної діяльності на культову і позакультову - в соціології релігії мабуть є не досить вдалим у застосуванні його до філософії релігії, яка має досягнути релігійний феномен у всій своїй єдності, сукупності, у всій тотальності взаємозв'язків і відношень. Мабуть все таки культовий, ритуальний, чи обрядовий елемент завжди відкрито чи завуальовано, безпосередньо чи опосередковано є присутнім і в позакультовій релігійній діяльності і, навіть, у тих виявах людської життєдіяльності, що на перший погляд здавалося б до релігії відношення мають далеке, а то й зовсім ніякого. Якщо в такого роду діяльності агентом дії є особа віруюча, то й будь-яку її діяльність, на нашу думку, можна вважати релігійною, адже вона детермінується релігійними почуттями, зв'язком з трансцендентним, надприродною Божественною волею тощо.

1.3 Віталій ШЕВЧЕНКО. КУЛЬТОВО-ОБРЯДОВА СФЕРА РЕЛІГІЇ: ПРИРОДА ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ПОСТАННЯ

Культово-обрядова сфера – важлива складова релігійного комплексу, під яким, зазвичай, розуміють сукупність обрядових дій, що пов'язані з поклонінням надприродній реальності (духові, Богові, Абсолюту...) ¹² і спрямовані на досягнення зв'язку віруючого з об'єктом поклоніння. Як

¹⁰ Лобовик Б. Релігія як феномен і категорія релігієзнавства // Українське релігієзнавство. - № 4. - К., 1996. - С. 4-5.

¹¹ Горський В.С. Пам'яті Олександра Івановича Яценка // Філософсько-антропологічні читання – 95. - Випуск 1. - К., 1996. - С. 22.

¹² Горелов А. Культи // Католическая энциклопедия. Т. II. - И -Л. -М., 2005. –С. 1424.